

Чурпіта Г. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО ПОНЯТТЯ «ВИД ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА»

Анотація. Наукова стаття присвячена доктринальному аналізу поняття «вид цивільного судочинства». У результаті дослідження наукової доктрини та цивільного процесуального законодавства України визначено критерії виокремлення видів цивільного судочинства, а також стадії цивільного процесу, на яких відбувається відповідна диференціація. Сформульовано дефініцію зазначеної правової категорії.

Ключові слова: цивільне судочинство, вид цивільного судочинства, провадження, особливий порядок розгляду, категорія цивільних справ.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Усі справи, що підпадають під цивільну юрисдикцію суду, розглядаються останнім за певними правилами та у визначеній законом формі – формі цивільного судочинства. При цьому такі справи за своїм характером доволі різноманітні, мають суттєві правові відмінності (наприклад, неоднаковий склад учасників відповідних правовідносин, різні предмети вимог, що ними пред'являються, тощо). Тому певний порядок, який застосовується для розгляду і вирішення однієї категорії цивільних справ, не може повною мірою використовуватися для провадження в інших. Оскільки ж правова природа цивільних справ значно впливає на порядок їх розгляду у судах першої інстанції, у ч. 3 ст. 15 ЦПК України передбачено три види цивільного судочинства (позовне, наказне та окреме провадження), які різняться між собою за категоріями справ, що розглядаються у їх порядку, підставами відкриття провадження у справі, суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, процедурою тощо [1, с. 17].

Як слушно зазначається в юридичній літературі, оскільки кожний із видів цивільного судочинства характеризується певними особливостями судової процедури, правильне вирішення питання щодо віднесення тієї або іншої справи до певного виду судочинства має суттєве значення. З цієї точки зору необхідно максимально точно знати, який сенс законодавець, процесуальна наука та судова практика вкладають в поняття «вид судочинства», та за якими ознаками один вид судочинства відрізняється від іншого [2, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Види цивільного судочинства були предметом наукових досліджень таких фахівців у галузі цивільного процесуального права, як-от: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса та ін. Водночас, указані вчені досліджували, здебільшого, юридичну природу конкретних видів цивільного судочинства – позовного, наказного чи окремого провадження. Відтак, проблемні аспекти, пов'язані із визначенням критеріїв виокремлення видів цивільного судочинства та формулюванням дефініції відповідної правової категорії, залишаються малодослідженими і потребують подальшої наукової розробки, проведення якої і становитиме мету цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що поняття «вид провадження» у науці цивільного процесуального права вперше було запропоновано Д.М. Чечотом, який під зазначеною правовою категорією розумів порядок розгляду передбачених у законі і поєднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлюється матеріально-правовою природою справ, які входять до групи і характеризується самостійними засобами і способами захисту прав та інтересів, а також особливостями судової процедури [3, с. 18]. Таким чином, на погляд науковця, віднесення до юрисдикції суду різних за матеріально-правовими особливостями категорій цивільних справ (спори про право цивільне, констатація юридичного факту тощо) і пов'язане з цим використання різних засобів судового захисту є головними причинами поділу цивільного судочинства на види у суді першої інстанції [2, с. 7].

Науковий підхід Д.М. Чечота розділяв О.А. Мельников, який наголошував на тому, що критерієм поділу судочинства на види мають бути особливості матеріальних правовідносин і обумовлені ними процесуальні особливості судового розгляду цих справ. Виходячи із цього, науковець під видом судочинства розумів урегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що обумовлює певні процесуальні особливості їх розгляду і вирішення [4, с. 6].

На противагу Д.М. Чечоту, П.Ф. Єлісейкін визначав вид судочинства як процесуальний порядок розгляду окремої категорії справ, в основі якого лежать обумовлені предметом судової діяльності особлива мета та метод виконання задач щодо захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і який, разом із цим, підпорядковується загальним правилам цивільного судочинства. Таким чином, на погляд автора, в основі виокремлення видів судових проваджень повинні знаходитися цілі процесуальних норм та способи їх досягнення [5, с. 34]. Тотожного підходу дотримувався А.Т. Боннер [6, с. 194].

Ще одна концепція щодо дефінітивного визначення «виду провадження» була запропонована В.М. Горшеневим, який зауважив, що за своїм змістом провадження – це комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою та зв'язаністю із відповідними матеріальними правовідносинами; виникають у зв'язку із потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах [7, с. 71-91].

Таким чином, позиція більшості представників радянської школи цивільного процесуального права щодо визначення змісту правової категорії «вид провадження» з певними варіаціями наукової думки базувалася на постулаті Д.М. Чечота, відповідно до якого під указаною правовою категорією розумів

порядок розгляду передбачених у законі і поєднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції.

Сучасна процесуальна школа «успадкувала» основну ідею зазначеного постулату і водночас доповнила його додатковими варіативними ознаками.

Так, як зазначає В.В. Комаров, судове провадження слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою і зв'язаністю із відповідними матеріальними правовідносинами; виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах. При цьому при визначенні правової природи окремого та наказного провадження необхідно виходити із концептуального положення теорії юридичного процесу про те, що провадження є основним елементом юридичного процесу [8, с. 30-31].

Істотні матеріально-правові відмінності судових справ, вважає В.І. Бобрик, визначають внутрішню диференціацію кожного судочинства, що полягає в наявності в його складі (структурі) декількох видів судочинства. При цьому, в межах кожного виду судочинства можуть (а в багатьох випадках навіть мають) бути законодавчо закріплені особливості провадження у певних категоріях справ [9, с. 41, 48-49].

На думку М.К. Юкова, основним критерієм диференціації видів провадження є функції норм права [10, с. 54-55].

В основі всієї системи цивільного процесуального права в цілому та в основі поділу судочинства на види, відмічає В.М. Шерстюк, лежить класифікація процесуальних правовідносин, а, значить, і предмет правового регулювання [11, с. 14-15].

М.В. Вербіцька виокремлює такі основні ознаки виду цивільного судочинства: наявність групи норм, що дають змогу зробити висновок про приналежність права позивачеві; особливий процесуальний порядок розгляду справ для захисту прав та інтересів, передбачених групою норм [12, с. 33].

Таким чином, більшість вчених-процесуалістів пострадянського періоду як основні критерії виокремлення видів цивільного судочинства називають: особливу юридичну природу певної групи цивільних справ (спеціальний предмет правового регулювання або спеціальний предмет судового захисту); наявність спеціального процесуального порядку розгляду (спеціальної процедури); застосування особливих способів судового захисту прав та інтересів.

Відповідний підхід видається обґрунтованим, адже саме матеріально-правова природа справ у більшості випадків впливає на формування окремих специфічних рис судової процедури. Саме в результаті цього виникають деякі процесуальні особливості розгляду трудових, сімейних чи інших справ. Водночас, зазначені процесуальні особливості не викликають необхідності формування окремих видів судочинства, адже вони обумовлені природою однієї і тієї ж галузі чи подібних галузей матеріального права. Але, як тільки законодавець відносить до юрисдикції суду певні категорії справ, які за своєю матеріально-правовою природою принципово відрізняються від справ, які традиційно розглядаються в порядку цивільного судочинства, виникає необхідність поділу судочинства на окремі види, оскільки істотні матеріально-правові особливості справ вимагають застосування специфічних засобів та способів захисту права та охоронюваного законом інтересу [2, с. 4-5].

Отже, віднесення до юрисдикції суду різних за матеріально-правовими особливостями категорій цивільних справ (спори про право цивільне, констатація юридичного факту тощо) і пов'язане з цим використання різних засобів судового захисту, що, у свою чергу, зумовлює специфіку відповідної процесуальної форми, і є головними критеріями поділу цивільного судочинства на види у суді першої інстанції.

Виходячи з наведеного, можна поставити під сумнів інші критерії, за якими окремі процесуалісти пропонують проводити диференціацію цивільного судочинства на види у суді першої інстанції.

Так, наприклад, як вже зазначалося, на погляд М.К. Юкова, основним критерієм диференціації видів провадження слід вважати функції норм права. Такий підхід видається нам неприйнятним, адже відповідно до загальної теорії права функціями норм права є основні напрями впливу норм права на суспільні відносини. Відтак, виникає питання: як функції норм права (охоронна, регулятивна, виховна тощо) можуть бути кваліфіковані як критерії поділу цивільного судочинства на види? Вбачається, функції норм права, скоріше, є векторами, що вказують на ті сфери, способи і засоби, на які чи за допомогою яких право впливає на суспільні відносини. У сфері цивільного судочинства функції норм права можуть розглядатися як напрями впливу норм цивільного процесуального права на суспільні відносини, які виникають між судом та учасниками цивільного процесу під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Ще одна альтернативна позиція щодо критеріїв, за якими варто проводити диференціацію цивільного судочинства на види, була запропонована В.М. Шерстюком, на погляд якого в основі відповідного поділу, серед інших критеріїв, лежить класифікація процесуальних правовідносин [11, с. 14-15]. Слушним такий підхід визнати досить важко, адже цивільні процесуальні правовідносини завжди виникають, з одного боку, між судом, а з іншого – між учасниками цивільного процесу. При цьому у всіх видах цивільного судочинства «якісний» склад учасників цивільних процесуальних правовідносин завжди є однаковим: за найменуванням різняться тільки перелік осіб, які беруть участь у справі, проте сутність та зміст правового статусу цих осіб збігається. Якщо ж класифікувати цивільні процесуальні правовідносини за іншими критеріями, можна виокремити деякі їх варіації за змістом, видом провадження, стадією цивільного процесу тощо. Але, на наш погляд, це є наслідком специфіки цивільної процесуальної форми, зумовленої характером матеріально-правових відносин між сторонами, а не критерієм проведення відповідної класифікації, яка, своєю чергою, не може лежати в основі поділу цивільного судочинства на види.

Наявність групи норм, що дають змогу зробити висновок про приналежність права позивачеві як один із критеріїв поділу цивільного судочинства на види, пропонує М.В. Вербіцька [12, с. 33]. У цій площині доцільно акцентувати на такому. Вбачається, наявність групи правових норм є свідченням того, що певне коло суспільних відносин здобуло свою правову регламентацію, тобто є правовідносинами. І якщо навіть ці норми є регулятором суспільних відносин, суб'єктом яких є позивач, відповідна обставина не може бути кваліфікована як критерій поділу цивільного судочинства на види, адже жодним чином не впливає на специфіку цивільної процесуальної форми у суді першої інстанції.

Ще один аспект, на який необхідно звернути увагу, – співвідношення правових категорій «вид судочинства» і «провадження».

Принагідно зауважимо, що термін «вид судочинства» у вітчизняному процесуальному законодавстві не застосовується. Натомість законодавець оперує терміном «провадження». Однак провадження і вид судочинства не є тотожними поняттями. З аналізу процесуальних кодексів вбачається, що цим терміном вітчизняний законодавець позначає і види судочинства, і стадії судового процесу, і особливості вирішення певних категорій судових справ, і особливі (скорочені, спрощені) процедури вирішення справ, і навіть порядок розгляду судом конкретної справи [9, с. 42].

Таким чином, по-перше, з точки зору юридичної техніки термін «провадження» є ширшим за термін «вид судочинства», адже використовується законодавцем для позначення й інших правових інститутів; по-друге, якщо проаналізувати співвідношення досліджуваних правових категорій за критерієм змісту, видається, що і провадження, і вид судочинства є певною сукупністю процесуальних дій, що характеризуються специфікою процесуальної форми. З огляду на викладене, відповідний дуалізм застосування указаних законодавчих термінів видається обгрунтованим, адже законодавець використовує один і той самий термін для позначення різних за обсягом, проте тотожних за змістом правових категорій. Підтверджує таку позицію і вислів В.В. Комарова, який у відповідному контексті акцентує увагу на тому, що саме провадження є опорним елементом цивільного процесу [8, с. 31]. Відтак, можна стверджувати, що вид цивільного судочинства завжди є провадженням, проте провадження не завжди є видом цивільного судочинства.

Дослідження сутності правової категорії «вид цивільного судочинства» дозволило дійти таких **висновків**:

а) віднесення до юрисдикції суду різних за матеріально-правовими особливостями категорій цивільних справ (спори про право цивільне, констатація юридичного факту тощо) і пов'язане з цим використання різних засобів судового захисту, що, у свою чергу, зумовлює специфіку відповідної процесуальної форми, і є головними критеріями поділу цивільного судочинства на види;

б) диференціація цивільного судочинства властива лише для провадження у цивільних справах у суді першої інстанції, адже на наступних стадіях цивільного процесу відсутня зумовлена матеріальною природою справ відповідна специфіка процесуальної форми;

в) вид цивільного судочинства завжди є провадженням, проте провадження не завжди є видом цивільного судочинства.

З огляду на викладене, вид цивільного судочинства можна визначити як регламентований цивільним процесуальним законодавством порядок розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ, що обумовлюється їх матеріально-правовою природою, характеризується застосуванням самостійних засобів та способів захисту прав та інтересів, а також відрізняється специфікою процесуальної форми.

Дослідження конкретних видів цивільного судочинства: позовного, наказного та окремого провадження, – виходить за межі цієї статті і становить **перспективні напрями подальших наукових розвідок**.

Література:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С.С. Бичкова. – К., 2011. – 519 арк.

2. Чечот Д.М. Неисковые производства / Д.М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1973. – 166 с.
3. Чечот Д.М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дис. ... на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 712 «Гражданское право и гражданский процесс» / Д.М. Чечот. – Л., 1969. – 36 с.
4. Мельников А.А. Особое производство в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М. : Наука, 1964. – 128 с.
5. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / П.Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 128 с.
6. Боннер А.Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия / А.Т. Боннер // Труды ВЮЗИ [Текст] / Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М. : ВЮЗИ. – Т. XVII : Вопросы гражданского процессуального права, 1971. – С. 193-214.
7. Теория юридического процесса / под общ. ред. В.М. Горшенева. – Х. : Вища школа, 1985. – 192 с.
8. Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті / В.В. Комаров // Право України. – 2011. – № 10. – С. 22-44.
9. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : [моногр.] / [Бичкова С.С., Бобрик В.І., Проценко В.В. та ін.]; за заг. ред. В.І. Бобрика. – К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2014. – 202 с.
10. Юков М.К. О критериях выделения институтов в гражданском процессуальном праве / М.К. Юков // Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства [Текст] : межвузовский сборник научных трудов / Свердловский юридический институт ; отв. ред. К.И. Комиссаров. – Свердловск : Уральский рабочий, 1982. – С. 51-59.
11. Шерстюк В.М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории) / В.М. Шерстюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 131 с.
12. Вербицька М.В. Наказне провадження у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.В. Вербицька – Л., 2011. – 231 арк.

Чурпита Г. В. О понятии «вид гражданского судопроизводства»

Аннотация. Научная статья посвящена доктринальному анализу понятия «вид гражданского судопроизводства». В результате исследования научной доктрины и гражданского процессуального законодательства Украины определены критерии выделения видов гражданского судопроизводства, а также стадии гражданского процесса, на которых происходит соответствующая дифференциация. Сформулирована дефиниция указанной правовой категории.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, вид гражданского судопроизводства, производство, особый порядок рассмотрения, категория гражданских дел.

Churpita G. Concerning the concept «type of civil proceedings»

Summary. The scientific article is devoted to doctrinal analysis of the concept «type of civil proceedings.» Based on the results of the analysis of scientific doctrine and civil procedural legislation of Ukraine the criteria for distinguishing the types of civil proceedings and the stages of civil process, on which the differentiation occurs, are defined. The definition of this legal category is formulated.

Key words: civil proceedings, type of civil proceedings, proceedings, special procedure for consideration, category of civil cases.